

*Артъомцев О. В.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології
та перекладу і прикладної лінгвістики
Київського національного лінгвістичного університету*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО НІМЕЦЬКОМОВНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ДИКУРСУ

Анотація. У статті розглядаються особливості взаємодії різних типів концептуальної семантики в німецькомовному екологічному дискурсі. Під час аналізу розроблена класифікація дискурсоутворювальних концептів.

Ключові слова: екологічний дискурс, дискурсотворчі концепти, імплікація, взаємодія.

Постановка проблеми. З огляду на динамічний розвиток сучасної лінгвістики варто звернути увагу на той факт, що когнітивна методологія успішно завойовує позиції у формуванні нової парадигми знань – когнітивно-дискурсивної – і відкриває якісно нові перспективи для дослідження різнопланового когнітивного змісту й водночас прагматичної орієнтації мовних одиниць, які реалізуються в різних типах дискурсу [1].

Результатом наполегливої роботи дискурсологів є створення відповідної класифікації типів дискурсу, в основу якої покладено фактор диференціації сфер людської діяльності, у кожній із яких комунікація характеризується фаховою специфікою. Вагомим внеском у розвиток теорії дискурсу є низка досліджень, які торкаються проблеми концептуального аналізу політичного, юридичного, економічного рекламного типів дискурсу [2; 3; 4]. Поза увагою сучасної когнітивної дискурсології не залишається також і екологічний дискурс, що є формою використання мови для вираження специфічної ментальності як простору вербалізації знань у природоохоронній сфері [5].

Вибір екологічного дискурсу як об'єкта лінгвістичного аналізу зумовлений його основною відмінністю від вищезазначених типів тим, що він став масовим, оскільки екологічною освітою у вузькому та широкому розуміннях за незначний проміжок часу була охоплена велика кількість представників сучасного суспільства. У межах дискурсивної лінгвістики визначено критерії, за якими комунікація в природоохоронній сфері може бути виділена як окремий тип дискурсу. Такими критеріями є актуальність екологічної тематики на сучасному етапі розвитку суспільства; посилення ролі охорони довкілля на всіх рівнях суспільства; формування природоохоронної сфери як середовища людської діяльності; розширення й конкретизація у зв'язку з цим екологічного глосарію (фахової лексики); утворення та впровадження в комунікацію специфічних аксіологічних одиниць-термінів; установлення співвідношення політичної й екологічної коректності [8].

Виявлено, що екологічний дискурс не є семантично гомогенним, оскільки він тематично пов'язаний з іншими типами дискурсу. Так, наприклад, із політичним дискурсом його поєднує виражена апеляція до системи цінностей, яка сформувалася у відповідному суспільному середовищі протягом певного періоду розвитку. Більше того, у межах екологічного дискурсу реалізується юридична, природоохоронна, технічна проблематика (відповідно, і функціонує галузева термінологія), яка під-

силює гетерогенність його концептуального змісту. Оскільки елементом екологічного дискурсу вважається етноментальна складова, вона, у свою чергу, впливає на особливості формування його концептуальної бази.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на достатньо велику кількість досліджень семантики екологічного дискурсу, у межах статті зроблена спроба проаналізувати концептуальні характеристики сучасного німецькомовного екологічного дискурсу (далі – НЕД) як динамічної концептосфери, за допомогою якої можуть бути відображені особливості екологічної свідомості німців – представників європейського екокультурного простору.

Актуальність вивчення концептуальних особливостей НЕД зумовлена процесом глобалізації суспільного життя в Європі й світі, що відображено в матеріалах німецькомовної комунікації у сфері природоохоронної діяльності. Отже, метою статті є дослідження принципів організації німецькомовного екологічного дискурсу як лінгвістичного явища шляхом аналізу концептуальних параметрів, що становлять стрижневу семантичну дискурсивну базу. Об'єктом аналізу в межах статті є дослідження вербального та невербального в семантичній єдності, яка базується на певних дискурсотворчих екоконцептах, що впливають на семантичні особливості формування й реалізації НЕД. Предметом дослідження є концептуальна база сучасного НЕД і її вплив на досягнення комунікативних цілей в екологічній сфері. Матеріалом дослідження слугували тематичні тексти німецькомовної преси, періодичних видань із проблем охорони довкілля, видані німецькою мовою в країнах ЄС і ФРН. Для подальшого здійснення семантичного аналізу НЕД обрано методологічну базу, сутність якої полягає в ідентифікації мінімальної диференціальної одиниці – поняття, за допомогою якого цей аналіз проводиться. У цьому випадку як диференціальна одиниця може виступати концепт, що складається з найбільш загальних, суттєвих ознак предмета або явища, результат їх раціонального відображення та осмислення [6]. Як відомо, концепт є комплексною мисленнєвою одиницею, яка актуалізується у формі поняття, фрейму, схеми чи уявлення. Такі концептуальні сутності можуть тісно переплітатися як у мисленнєвій діяльності людини, так і в її комунікативній практиці. Отже, одна лексична одиниця може репрезентувати в мовленні різні ознаки концепту за різних комунікативних умов, що залежить, як правило, від конкретної комунікативної ситуації. Якщо концепт отримує мовне вираження, то мовні засоби-репрезентанти концепту варто розглядати як його мовні ідентифікатори. У будь-якій мові концепт репрезентується низкою засобів, наприклад, лексемами та фраземами, вільними словосполученнями, структурними й позиційними структурами речень, які несуть у собі типові пропозиції (синтаксичні концепти), текстами [6; 7; 8].

Аналізуючи НЕД із когнітивного погляду в межах вищезгаданої методологічної концепції, ми виявили, що він базується на мегаконцептах Globalisierung, Umwelt, Energie, Klimaänderung, Abfall, серед яких ключовим є мегаконцепт Umwelt. Комунікація з проблем довкілля зводиться саме до цих концептів-ідентифікаторів, за допомогою яких можна однозначно констатувати, що йдеться саме про екологію. З огляду на їх особливий статус мегаконцепти варто кваліфікувати як дискурсотворчі, тобто такі, що здатні формувати семантичну основу екологічного дискурсу. Крім того, вони характеризуються комплексністю лексем-вербалізаторів. Принципово важливим є той факт, що зазначені мегаконцепти не утворюють синонімічного ряду. Мовленнєва реалізація такого типу концептів супроводжується вираженням категорій позитивності, негативності й модальності. Розглянемо концептуальну семантику цих базових для НЕД концептів більш детально.

Отже, серед базових дискурсотворчих концептів концепт Umwelt, як уже було вказано, посідає ключову позицію. Його семантичний обсяг розкриває ідея зв'язку людини з природою як середовищем життєдіяльності й суспільних відносин, у межах якої вона існує та на які вона активно впливає. Із загострення проблеми негативного впливу людини на довкілля виникла необхідність у мовному маркуванні такої негативної поведінки. Вона вербалізується, як правило, іменниками та прикметниками зі структурно-семантичним елементом Umwelt, наприклад: Umweltzerstörung, Umweltbelastung, Umwelteinflüsse, Umweltgift, Umweltschäden, Umweltkriminalität, umweltschädlich, umweltfeindlich. Унаслідок такої вербалізації в системі німецької мови з'явилися нові лексичні одиниці, які є індикаторами семантичної модифікації концептуальної структури композитів, що отримали статус репрезентантів концептуальної аксіологічної семантики негативності. Іншими словами, концептуально-семантична модифікація зумовила домінуючу роль негативності в концептуальній структурі новоутворених одиниць. Однак у межах екологічної проблематики виникла необхідність у позначенні й позитивних дій людини у сфері захисту довкілля, що спричинило утворення в системі німецькомовної номінації складних іменників і прикметників – дериватів зі складовою Umwelt, наприклад: umweltfreundlich, umweltbewusst, Umweltorganisation, Umweltschützer, Umweltbewusstsein, Umweltgesetz. Аналізуючи словникові дефініції композитів, ми виявили, що мегаконцепт Umwelt актуалізується в поєднанні з аксіологічним концептом позитивності. Концепт позитивності репрезентується цими лексичними одиницями приховано. За таких умов з'являються потенційні труднощі їх використання в умовах комунікації.

Наступним дискурсотворчим концептом у структурі екологічного дискурсу загалом є мегаконцепт Energie, актуалізація якого пов'язана з проблемою безпечного використання енергетичних ресурсів у сучасному німецькому суспільстві. Об'єктивні причини всередині суспільних відносин у ФРН зумовили зміни в оцінюванні громадянами причин і наслідків аварій на атомних електростанціях у США та Україні. З метою запобігання енергетичній кризі у ФРН намагаються ефективно реалізувати систему політичних, економічних і технічних заходів. Для позначення низки таких дій у НЕД використовуються мовні засоби на рівні слова, словосполучення та речення, наприклад (відповідно): Energieeffizienz, Energiesparung, Energiesparmaßnahmen; erneuerbare Energiequellen einsetzen, Reduzierung des Energiebedarfs; Man senkt den aktuellen

Energiebedarf, wobei man die nachhaltigen Energiesysteme, die sparsamste Büro-und Computerausrüstung sowie auch energiesparende Beleuchtungstechniken einsetzt. Аналіз семантичних особливостей функціонування такого типу мовних засобів виявив, що вони сприяють актуалізації концептів із різним змістом, оскільки вони є результатом мовної репрезентації різних напрямів подолання суспільством енергетичної кризи. Так, наприклад, для мовного маркування процесу пошуку нетрадиційних видів енергії було введено лексичну одиницю Diversifizierung, яка використовується як самостійна функціональна одиниця (у тому числі як композит чи дериват), так і в складі словосполучення або речення. Енергетична диверсифікація передбачає використання технологій на основі поновлюваних джерел енергії – сонця, вітру, біомаси, які мають статус екологічно чистих. Отже, концепт «енергія» може актуалізуватися у зв'язку з імплікованою семантикою концептів різного рівня абстракції, таких як відмінність, доповнюваність, альтернативність, захист довкілля.

Особливості взаємодії базового концепту Energie не вичерпуються вищенаведеним концептуальним аналізом, оскільки цей дискурсотворчий концепт семантично пов'язаний із концептом Sparsamkeit, який ідентифікується в семантичній структурі таких мовних одиниць, як Energiemaßnahmen, Energiesparung, Energiesparlampe, energiesparende Technologie, Reduzierung des Energiebedarfs, die sparsamsten Büro-und Computerausrüstung. Використовуючи такі одиниці в комунікативному процесі, мовці мають на меті вербалізацію процесу заощадження енергоресурсів у різний спосіб. Отже, базовий концепт Energie може знаходити свою актуалізацію в поєднанні із семантикою заощадження, способу та посилення дії. Виявлена шляхом семантичного аналізу концептуальна інформація свідчить про системність дій громадян ФРН у сфері заощадження енергоресурсів своєї країни.

Не менш суттєвим для структурування НЕД є базовий концепт Emission, який традиційно відображається лексичними одиницями – Emission і Abfall. У німецькій мові існує різниця в семантиці цих лексичних одиниць. Слово Emission позначає викиди шкідливих речовин в атмосферу, тоді як лексична одиниця Abfall слугує для номінації викидів шкідливих залишків виробництва, у тому числі й радіоактивних відходів, у воду і ґрунт. Концепт «викид» (емісія) вербалізується також у назвах шкідливих речовин (Schadstoffe) – CO₂-Kohlendioxid, SO₂-Schwefeldioxid. Спільною семантичною рисою цих понять є наявність лексичних засобів, які виражають концепт негативної аксіологічності, наприклад: Treibhausmissionen, CO₂-Ausstoß, Luftverschmutzung, CO₂-Fußabdruck, CO₂-Anstieg in der Atmosphäre, Abgase, Abwasser, radioaktive Strahlung, radioaktive Abfälle, Ammonak, Mülldeponien, Stickstoffdioxid.

Заслужують на увагу й лексичні одиниці з імплікованим концептом позитивної аксіологічності, який нашаровується на мегаконцепт Emission/Abfall. Загалом у мовній системі з'являються номінації з позитивною оцінкою діяльності людини в боротьбі за чисте довкілля. Такими можуть бути Reduzierung von Treibhausgasemissionen, wirtschaftliche Kosten der Emissionsminderung, Eindämmung der Emission von Industrie und Kraftzeugen. Досліджувані номінативні одиниці семантично гомогенні у вираженні концепту позитивної аксіологічності. Цей факт пояснюється тим, що внаслідок модифікації семантичної структури цих словосполучень концепт негативності елімінується, а замість нього актуалізується концепту-

альне значення позитивності. Носіями позитивності є лексичні одиниці *Reduzierung*, *Verhinderung*, які виражають концепт «мінімізація».

До нашого розгляду потрапляє лексична одиниця «emissionsarm», що репрезентує концепт позитивної аксіологічності, завдяки якому виражається процес зниження ступеня викидів в атмосферу. Концепт зниження та концепт сприяння семантично дотичні, тому загалом словосполучення *die Förderung von emissionsarmen oder freien Technologien* слугує вираженню концептуальної семантики позитивної аксіологічності.

Висновки. Отже, НЕД характеризується гетерогенністю концептуальної семантики, яка за своїм статусом є дискурсо-творчою. Багатоаспектність об'єктивної реальності у сфері природокористування й захисту довкілля зумовила особливості її відображення мовними засобами, які притаманні такому типові дискурсу. Базовими концептами НЕД, урахувавши їхню стратифікацію, ми вважаємо концепти «довкілля», «енергія», «викиди», що розглянуті в межах статті, і концепти «глобалізація» та «зміна клімату», які зараховані нами до перспектив дослідження зазначеного кола проблем. Із базовими дискурсо-творчими концептами на екологічну тематику взаємодіють концепти з нижчим рівнем абстракції, а саме: аксіологічність (позитивна, негативна), диверсифікація, відмінність, доповнюваність, заощаджуваність, мінімізація, сприяння, виклик часу, інтегративність, партнерство, домовленість.

Література:

1. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТД ГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
2. Потапенко С.І. Мовна особистість у просторі недійного дискурсу: досвід лінгвокогнітивного аналізу / С.І. Потапенко. – К. : Видав. центр КНЛУ, 2004. – 359 с.
3. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01, 10.02.19 / Е.И. Шейгал. – Волгоград, 2000. – 431 с.
4. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвістичне явище: методологія архітектоніка, варіативність (на матеріалі сучасної газетної публіцистики) : [монографія] / К.С. Серажим. – К. : Вид-во Київськ. націон. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2002. – 392 с.
5. Молодкин А.М. Эколингвистика : теория, проблемы, методы / А.М. Молодкин. – Саратов : Научн. книга, 2003. – 329 с.
6. Попова З.Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1999. – 150 с.
7. Емельянова Л.Л. Оценочный компонент значения в семантической структуре слова / Л.Л. Емельянова, В.П. Коляда // Вісник Харківськ. націон. ун-ту. Серія «Романо-германська філологія». – 2005. – № 667. – С. 18–21.
8. Безугла Р.Л. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : [монографія] / Р.Л. Безугла. – Х. : Вид-во Харківськ. націон. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.

Артёмцев А. В. Концептуальные основы формирования немецкоязычного экологического дискурса

Аннотация. В статье рассматриваются особенности взаимодействия разных типов концептуальной семантики в немецкоязычном экологическом дискурсе. В ходе анализа разработана классификация дискурсообразующих концептов.

Ключевые слова: экологический дискурс, дискурсообразующие концепты, импликация, актуализация, взаимодействие.

Artjomtsev O. Conceptual bases of formation of environmental discourse in the modern German

Summary. The article discusses different types of peculiarities of interaction of conceptual semantics in the German environmental discourse. The analysis developed a classification of concepts, which form the environmental discourse.

Key words: environmental discourse, implication, actualisation, interaction, basic concepts.